

Ян Булгак і культура заходнебеларускага рэгіёну ў канцы XIX ст. і да Другой сусветнай вайны: зборнік навуковых артыкулаў, Гродна 2009, 135 с. Наклад 150 асобнікаў.

Рэцэнзаваны зборнік прысвечаны фотамастаку Яну Булгаку і быў складзены на аснове матэрыялаў Міжнароднай навуковай канферэнцыі „Культура заходнебеларускага рэгіёну ў канцы XIX ст. і да Другой сусветнай вайны”, якая прайшла ў Гродне 29-30 лістапада 2007 г. Названая канферэнцыя была арганізавана кафедрай беларускай культуры і рэгіянальнага турызму Гродзенскага дзяржаўнага ўніверсітэта імя Янкі Купалы пры ўдзеле Генеральнага консульства Рэспублікі Польшчы ў Гродне. Удзельнікі канферэнцыі — гісторыкі з Беларусі, Польшчы і Літвы — ставяць сабе мэты вярнуць у шырокі навуковы зварот імя яшчэ аднаго прадстаўніка беларускай культуры, якое мае сусветнае значэнне і разгледзець жыццё і дзейнасць гэтай неардынарнай асобы праз прызму ўсёй заходнебеларускай культуры пачатку XX стагоддзя. Нягледзячы на шматлікія публікацыі даследчыкаў яго біяграфіі, Ян Булгак сёння ўсё яшчэ малавядомы ў Беларусі. Адзін з пачынальнікаў мастацкай фатаграфіі ў разуменні многіх па-ранейшаму з’яўляецца прадстаўніком польскай культурніцкай плыні. Гэты факт немагчыма адмаўляць, аднак нельга не заўважыць, што амаль уся яго творчасць звязаная з заходнебеларускім рэгіёнам.

Ян Булгак нарадзіўся ў кастрычніку 1876 года ў мястэчку Асташын Наваградскага павета ў немагчымай шляхецкай сям’і. Магчыма, месца нараджэння прадвызначыла яго пазнейшы жыццёвы шлях. Наваградчына ў той час усё яшчэ адчувала на сабе подых творчасці Адама Міцкевіча. Дзіўныя мясціны разам з вялікай культурнай спадчынай сфарміравалі асобу Яна Булгака. У 1905 г. адбылася падзея, якая не толькі змяніла жыццё самога Булгака, але таксама, і гэта можна смела сказаць, аказала ўплыў на развіццё ўсёй сусветнай культуры — ён знаёміцца з майстэрствам фотамастацтва. Далей можна весці толькі пералік яго спадчыны: тысячы работ, якія зараз захоўваюцца па музеях і архівах Польшчы, Літвы, Беларусі і іншых краін, а таксама ў прыватных калекцыях; пажыццёвае прызнанне яго сярод сучаснікаў як аднаго з самых выдатных фотамастакоў свету; аўтарства ў некалькіх фундаментальных працах, а таксама некалькі дзесяткаў артыкулаў, рэцэнзій і перакладаў па тэорыі і практыцы фатаграфікі (дарэчы, сам тэрмін „фатаграфіка” ўвёў у шырокае карыстанне менавіта Ян Булгак). Акрамя ўсяго гэтага, ён займаўся яшчэ і літаратурнай дзейнасцю, спрабуючы пісаць вершы і выдаўшы кнігу ўспамінаў „Край дзіцячых гадоў”. Пасля гэтага пераліку падаецца дзіўным, чаму імя Я. Булгака амаль не зна-

ходзіць месца ў беларускай гістарыяграфіі.

Зборнік пачынаецца артыкулам-ўспамінам Багдана Булгака „Mój dziadek”. Ён змяшчае шэраг замалёвак, якія дапамагаюць нам стварыць вобраз вядомага фотамастака. Асабліваю цікавасць уяўляюць разважанні аўтара пра грамадзянскі патрыятызм Я. Булгака. Ён называе свайго дзядулю „жыхаром Вялікага Княства Літоўскага” — „gente Lithuanus, natione Polonus” — „па паходжанні ліцьвінам, па нацыянальнасці — палякам”. Як фарміраваўся гэты патрыятызм, можна ўбачыць з артыкула Іаанны Пухальскай „Jan Bułhak w Czombrowie”. Там жыла адна з сяцёр бацькі, хросная Яна — Караліна Карповіч, жонка Юльяна Карповіча, таму ў дзяцінстве фотамастак часта наведваўся ў Чомбрава. Гасцінная і сардэчная атмасфера дому, а таксама ўсялякія дробныя элементы шляхецкага быту аказалі моцны ўплыў на фарміраванне асобы Я. Булгака. Праз усё жыццё ён пранёс светлыя ўспаміны пра Чомбрава і захаваў сяброўскія адносіны са сваім стрыечным братам Каралем Карповічам. Варта дадаць, што Чомбрава з’яўлялася прататыпам знакамітага Сапціцова з міцкевічавага „Пана Тадэвуша”.

Юрый Васільеў у тэксце „Ян Булгак: жыццё, творчасць, спадчына” акцэнтна ўвагу на тым, як пасля працяглага савецкага перыяду замоўчвання і занябання ў 1990-я гады пачалося вяртанне фотамастацкай спадчыны Яна Булгака. Аўтар адзначае, што аднаўленне імя Я. Булгака ў беларускай нацыянальнай культуры адбываецца дзякуючы працы асобных энтузіястаў, а роля дзяржавы ў гэтым працэсе даволі значная. Даследчык у сваёй публікацыі называе Яна Булгака „інтэрнацыяналістам”, маючы на ўвазе яго прыналежнасць да культур трох народаў: Польшчы, Беларусі і Літвы. Працягвае тэматыку вяртання імя фотамастака перакладчыца кнігі Я. Булгака „Край дзіцячых гадоў” на беларускую мову, дырэктар Наваградскага краязнаўчага музея Тамара Вярышчкая. Яна ў сваім эсе „Зямны пантэон Яна Булгака” асэнсуе вобразы роднай Наваградчыны, якія натхнялі фотамастака пры напісанні ўспамінаў.

Прафесар Оксфардскага ўніверсітэта Ніна Тэйлар-Тарлецкая ў тэксце „Pisarstwo Jana Bułhaka — rekonstruacja” аналізуе літаратурны творы Я. Булгака. Ягоны зборнік вершаў „Мая зямля” яна называе „шляхецка-патрыятычным”, а саму паэзію лічыць прасякнутаю уплывамі твораў Уладзіслава Сыракомлі і Адама Міцкевіча. Літаратурную спадчыну фотамастака, толькі з іншага боку, вывучаюць літоўскія гісторыкі, сябры Саюза фотамастакоў Літвы Скірмантас Валюліс і Станіслаvas Жвіргдас у артыкуле „Ян Булгак. Літаратурнае наследие”. Яны перш за ўсё звяртаюць увагу на яго артыкулы і кнігі, прысвечаныя тэарэтычна-навуковым і практычным пытанням развіцця фотатэхнікі, аглядам мастацкіх выставак, кніжным рэцэнзіям і перакладам.

Некалькі публікацый зборніка непасрэдна аналізуюць успаміны Яна Булгака вядомыя пад назвай „Край дзіцячых гадоў”. Іван Трацяк у артыкуле „Рэлігійныя матывы ў жыцці і творчасці Яна Булгака” адзначае ўплыў рэлігійных матываў на творчасць фотамастака. Ён выходзіць у каталіцкай сям’і і рэлігійная свядомасць бацькоў, асабліва маці, — робіць выснову аўтар даследавання, — аказала моцны ўплыў на фарміраванне светапогляду Я. Булгака. Мемуары Яна Булгака як гістарычную крыніцу разглядае гарадзенскі гісторык Віталь Карнялюк — „Успаміны Яна Булгака як гістарычная крыніца”. У сваім даследаванні ён вылучае шэраг гістарычных тэмаў, якія характарызуюць дадзеныя ўспаміны. Акрамя асноўнай — дзяцінства фотамастака — В. Карнялюк вылучае яшчэ тэматыку шляхецкага радаводу Булгакаў і Дахновічаў-Хоцімскіх ды паўстання 1863 года. Даследчык звяртае ўвагу на апісанне Янам Булгакам стану своеасаблівай прастрацы, у якім апынулася шляхта пасля паражэння паўстання. Таксама гісторык аналізуе ва ўспамінах гаспадарчае жыццё дробнай шляхты, змены ў адносінах шляхты і „простага люду”, яе стаўленне да прадстаўнікоў царскай улады. Асобнай тэматыкай праходзіць патрыятызм Яна Булгака. Аўтар артыкула адзначае, што гэты патрыятызм насіў польскі, а не беларускі характар. Сапраўды, беларушчына была для Булгака чужая таму, што ён выходзіць у польскай культурніцкай традыцыі і з яе праявамі мог сутыкацца хіба што толькі пры размове з сялянамі, якія выкарыстоўвалі „беларускую гаворку”.

Абапіраючыся на ўспаміны Я. Булгака і даследаванні Рамана Афтаназы „Dzieje rezydencji na dawnych kresach Rzeczypospolitej”, Таццяна Маліноўская ў артыкуле пад назвай „Успаміны Яна Булгака і Туганавічы” апісвае гісторыю маёнтка, які належаў роду Верашчакаў і дзе жыла сям’я каханай А. Міцкевіча Марылі. Даследчыца вызначае Туганавічы як культурны цэнтр шляхецкай Наваградчыны і месца пакланення аматараў творчасці вялікага паэта. Пра плённае творчае супрацоўніцтва Я. Булгака і Фердынанда Рушчыца піша ў сваім тэксце Яўген Шунейка. Іх знаёмства адбылося ў той час, калі Ф. Рушчыц адышоў ад актыўнай мастацкай практыкі і заняўся грамадскай дзейнасцю. Таму аўтар артыкула выказвае думку аб уплыве мастака на фарміраванне творчага стылю Я. Булгака. Са свайго боку, фотамастак дапамагаў Ф. Рушчыцу ў розных грамадскіх пачынаннях і зафіксаваў на сваіх здымках яго вялікую творчую спадчыну.

У артыкуле „Міцкевічаўскія мясціны Беларусі ў аб’ектыве Яна Булгака” прафесар гарадзенскага ўніверсітэта Вячаслаў Швед аналізуе фотаздымкі, звязаныя з жыццём і дзейнасцю знакамітага паэта. Сам Ян Булгалічыў сваім ганаровым абавязкам сфатаграфавачь памятных мясцін. Наваградак, Чомбрава (тут выходзілася маці Міцкевіча), возера

Свіцязь, Туганавічы (маёнтак Верашчакаў), Райца, Варонча... В. Швед падтрымлівае ў артыкуле дыскусійную думку, выказаную ім раней, пра Наваградак як пра верагоднае месца нараджэння Адама Міцкевіча.

Аўтары зборніка не абмяжоўваюцца толькі даследаваннем творчасці Я. Булгака, але таксама закранаюць іншыя аспекты культурніцкага развіцця заходнебеларускага рэгіёна ў першай палове XX ст. Так, Наталля Маліноўская-Франке ў артыкуле „Мастацкі факультэт Універсітэта імя Стэфана Баторыя ў мастацкім жыцці міжваеннай Вільні” распавядае пра заснаванне і дзейнасць названага факультэта (1919-1939 г.г.) — адзінага ў тагачаснай Польшчы, які даваў таксама адукацыю і для выкладчыкаў малонка. Аўтарка адзначае, што заснаванне факультэта стала вынікам ахвярнай дзейнасці Ф. Рушчыца, падрабязна распавядае пра творчае жыццё факультэта і пра найбольш вядомых яго выпускнікоў і выкладчыкаў (Аляксандр Штурман, Бенедыкт Кубіцкі, Людмір Сляндзінскі, Браніслаў Ямант).

Асобна на жыцці і дзейнасці прафесара гісторыі Станіслава Касцялкоўскага — аднаго з выкладчыкаў Універсітэта імя С. Баторыя — засяроджвае сваю ўвагу Альбіна Семянчук. Даследчыца ставіць мэту вярнуць у навуковы зварот пасля працяглага перыяду забыцця імя вядомага гісторыка, ураджэнца Гродна, аўтара фундаментальнай працы „Антоні Тызенгаўз — падскарбі надворны літоўскі”, стваральніка гістарычнай школы ў міжваеннай Вільні, вучнямі якога былі знакамітыя польскія гісторыкі Генрык Лаўмяньскі і Леанід Жытковіч. Упершыню ў беларускай гістарыяграфіі, даследуючы дзейнасць Касцялкоўскага, А. Семянчук змястоўна апісвае старонкі яго біяграфіі і асобныя рысы эпохі, у якой жыў і працаваў гісторык.

Часопіс „Зямля” ў якасці гістарычнай крыніцы даследуе Вікторыя Ткачова. Гэты часопіс выдаваўся ў Варшаве ў 1910-1914, 1919-1920, 1922-1939 г.г., змяшчаючы на сваіх старонках матэрыялы краязнаўча-этнографічнага характару аб розных кутках Беларусі. Аўтар абгрунтоўвае актуальнасць даследаванай тэматыкі неабходнасцю выкарыстання краязнаўчага матэрыялу ў мэтах развіцця рэгіянальнага турызму. В. Ткачова рэзюмуе, што часопіс у свой час з’яўляўся ўплывовым друкаваным органам па краязнаўчым руху, цяпер якога не існуе. Між тым, як вынікае з пераліку публікацый часопіса ў артыкуле В. Ткачовай, ягонымі матэрыяламі могуць карыстацца як беларускія этнографы, так і простыя аматары краязнаўчага руху.

Аляксандр Вабішчэвіч на прыкладзе творчасці беларускіх нацыянальных мастакоў Пятра Сергіевіча і Язэпа Драздовіча даследуе асноўныя тэндэнцыі развіцця заходнебеларускага выяўленчага мастацтва ў 20 — 30-я гады XX ст. Сярод іншых, аўтар прыводзіць некалькі ўласных меркаванняў аб тым, што:

— уваходжанне заходняй часткі Беларусі ў склад Польшчы, як і працэсы нацыянальна-культурнага адраджэння, прадвызначыла развіццё гістарычнага жанру і паспрыяла пашырэнню нацыянальна-рамантычнай і мадэрнісцкай плыняў у заходнебеларускім выяўленчым мастацтве;

— значнае месца сацыяльнага фактару ў выяўленчым мастацтве было прадвызначана аграрна-патрыярхальным характарам заходнебеларускага грамадства.

Зборнік змяшчае яшчэ шэраг цікавых публікацый. Ала Петрушкевіч у сваім артыкуле „Паэтычная дыскусія пра сутнасць мастацтва ў заходнебеларускай літаратуры ў 30-я гады XX ст.” праводзіць завочную дыскусію паміж Максімам Танкам і Наталляй Арсенневай аб розных шляхах развіцця заходнебеларускай паэзіі. Марына Загідуліна ў тэксе „Браніслаў Ямант — мастак з Лідчыны” распавядае пра асобу мастака-пейзажыста — „тыповага краёвага інтэлігента”, які амаль усю сваю творчасць прысвяціў роднай зямлі. Наталля Куц, выкарыстоўваючы вусныя ўспаміны жыхароў Любчы, а таксама пісьмовыя — такіх яе вядомых ураджэнцаў, як, прыкладам, Васіля Рагулі, сенатара польскага сойма, Мікалая Набокава, сына апошняй памешчыцы, малое карціну жыцця гэтага мястэчка ў час паміж дзвюма сусветнымі войнамі ў XX ст. Даследчыца раскладае культурны аспект развіцця Любчы па нацыянальнай прыкмеце. Самымі нешматлікімі ў мястэчку былі прадстаўнікі рускай культуры. Да іх адносілася сям’я мясцовай памешчыцы Лідзіі Пейкер ды любчанскі праваслаўны святар. Лідарства ў сацыяльна-культурнай сферы належала яўрэям, якія складалі 60% насельніцтва мястэчка. У Любчы існавалі яўрэйскія школы, бібліятэка, быў створаны яўрэйскі аркестр. Палякі ў мястэчку былі ў меншасці, аднак яны займалі адміністрацыйныя пасады і кантралявалі адукацыйны працэс і грамадска-культурнае жыццё. Аўтар адзначае змаганне з адміністрацыяй прадстаўнікоў беларускага руху, якія не мелі магчымасці праводзіць сваю нацыянальную палітыку праз навучальныя і культурныя ўстановы. Праваднікамі такой палітыкі станавіліся асобныя дзеячы, пераважна па сацыяльным статусе настаўнікі, падтрымку якім аказвала суседняя Наваградская беларуская гімназія. Гісторык асобна адзначае ўплыў на духоўнае жыццё Любчы манахскі ордэн ўршулянак, да якіх у 1935 годзе перайшоў любчанскі маёнтак.

Даволі малавывучаную тэматыку ў беларускай гістарыяграфіі распрацоўвае Н. Чабарова — „Надмагіллі Заходняй Беларусі XIX — першай паловы XX стагоддзяў”. Яна разглядае ў якасці гістарычнай крыніцы пахавальна-памінальную атрыбутыку і надмагільную пластыку заходнебеларускіх могілак. На сённяшні момант у айчыннай гістарыяграфіі існуе толькі некалькі прац, прысвечаных гісторыі могілак. Аўтар абгрунтоўвае неабходнасць распрацоўкі дадзенай праблематыкі жа-

даннем даказаць, што беларусы маюць адметныя этнічныя рысы, якія праяўляюцца таксама і ў пахавальнай атрыбутыцы, надмагільных пабудовах і канструкцыях, прыёмах і матывах аздаблення крыжоў.

Гарадзенскія гісторыкі Андрэй Вашкевіч і Таццяна Казак уздымаюць праблему існавання гарадскога раёна Новы Свет. Ён з'явіўся ў Гродне ў 20—30-я гады XX стагоддзя, у перыяд уваходжання горада ў склад Польшчы. У той самы час раёны з такою ж назвай забудоўваліся ў Варшаве, Беластоку і іншых польскіх гарадах. Новы Свет з'яўляецца выдатным помнікам архітэктуры канструктывізму пачатку XX ст. На сённяшні дзень рэканструкцыя горада пагражае існаванню гэтага архітэктурнага комплексу, таму гісторыкі ставяць мэту захавання раён праз папулярызацыю Новага Свету сярод грамадскасці.

Нават павярхоўны агляд публікацый зборніка звяртае на сябе ўвагу сваёй змястоўнасцю і шырынёй тэматык, якія распрацоўваліся яго аўтарамі. Культурны феномен заходнебеларускага рэгіёна заключаецца ў поліэтнічным складзе яго насельніцтва. Моцны ўплыў суседніх культур у сувязі са слабасцю нацыянальнага руху стваралі перадумовы для фарміравання асаблівай самасвядомасці жыхароў краю, закладзенай у формуле „gente Lithuanus, natione Polonus”. Таму відавочна, што ў будучым удзельнікі падобных канферэнцый будуць знаходзіць і вяртаць у беларускую гістарыяграфію новыя імёны ўраджэнцаў Беларусі, прыналежаючых да іншага культурніцкага поля, а даследчыкі надалей будуць распрацоўваць тэмы, не толькі акрэсленыя ў гэтым зборніку.

Дзмітры Краснапеўцаў
(Гродна — Масто)